

Universitat de València
Facultat de Geografia i Història

NOUS MOVIMENTS SOCIALS AL SEGON FRANQUISME

Treball Fi de Grau.

Grau en Historia
Alumna: Miriam López Casino
Tutor: Marc Baldó Lacomba
Curs: 2012-13.

INDEX

✧	Sobre els moviments socials.....	pàg. 3-4.
✧	El segon franquisme i els orígens socials de la Transició.....	pàg. 4-6.
✧	El desenvolupament dels moviments socials.....	pàg. 6-24.
	3.1 El moviment veïnal.....	pàg. 7-9.
	3.2 El moviment estudiantil.....	pàg. 9-12.
	3.3 El moviment catòlic.....	pàg. 13-16.
	3,4 El moviment feminista.....	pàg. 16-19.
	3.5 El moviment pacifista.....	pàg. 19-21.
	3.6 Moviments marginats.....	pàg. 21-24.
✧	Conclusions.....	pàg. 24-25.
✧	Bibliografia.....	pàg. 25-26.

A continuació anem a realitzar un treball tractant el tema dels moviments socials que tingueren lloc en la segona etapa del franquisme i en temps de la Transició. El treball està dividit en tres parts corresponents a la introducció, on es tractarà l'origen i el context dels diferents moviments; el desenvolupament, on s'explicaran els diferents moviments i les seves actuacions, i en últim lloc la conclusió on es resumirà com he realitzat el meu Treball de Fi de Grau.

I. SOBRE ELS MOVIMENTS SOCIALS

Per a començar, hem de saber diferenciar entre els *vells* i els *nous* moviments socials. S'han realitzat diferents anàlisis sobre aquests conceptes, i en aquest cas anem a seguir el model proposat per Manuel Pérez-Ledesma¹. En primer lloc hem de parlar dels *vells* moviments socials. Els primers fan referència a les organitzacions i formes d'acció de la classe obrera; els van protagonitzar els obrers urbans i rurals abans de que sorgiren els *nous*, però també van ser grups actius durant la Transició. Diferències fonamentals són que s'organitzaven a partir de la classe ja que consideraven que aquesta era la forma bàsica d'agrupament en les societats industrials; eren moviments molt més estructurats; usaren com a camp d'actuació els centres de treball. i les seves principals accions reivindicatives eren vagues i manifestacions.

En segon lloc, parlarem dels *nous* moviments socials. Podem diferenciar-los atenent als mitjans d'acció dels que se'n serveixen, i no en el contingut innovador dels fins. Aquests es caracteritzen com a desafiaments col·lectius² i també, per emprar formes d'acció convencionals com els mítings o les recollides de signatures, i altres no tan convencionals com les ocupacions, protestes simbòliques i altres formes d'acció directa³. Altra diferència és que els *nous* en compte de lluitar a les fàbriques, ho fan al carrer. Aquests no responien als interessos ni objectius d'una classe social. Els membres pertanyien a tots els estrats socials. Trobem des de ciutadans de les noves classes mitges junt a estudiants, dones o catòlics. Els *nous* moviments socials dels anys seixanta i setanta estaven definits per l'alt grau d'espontaneïtat.

Un abisme separava els sistemes de mediació de caràcter corporatiu dels tradicionals moviments, de la política de protesta basada en exigències formulades en termes negatius per part dels més recents⁴.

1 Manuel Pérez Ledesma, "Nuevos y viejos movimientos sociales", en Carme Molinero (ed.), *La Transición treinta años después*, Barcelona, Península, 2006, p. 117-151.

2 Sidney Tarrow, *El poder en movimiento. Los movimientos sociales, la acción colectiva y católica*, Madrid, Alianza, 1997, p. 195-205.

3 Carlos Forcadell, "Los movimientos sociales en la historiografía española", *Historia Contemporánea*, nº 7, 1992, p. 101-115.

4 Claus Offe, *Partidos políticos y nuevos movimientos sociales*, Madrid, Sistema, 1998, p. 1-6.

Exposat açò, ens referirem al cas espanyol. La transformació durant el franquisme de les estructures socials i les pautes mentals va donar lloc al context en el que els protagonistes de dits moviments actuaren. Com senyala Walther L. Bernecker, la pressió popular "*des de baix*" va ser un element crucial en el procés de la Transició. La crisi urbana entre altres, va ser l'arrel del malestar d'unes associacions com les dels barris que, impulsades pels militants d'esquerres, estaven obertes per a tots els residents. Gràcies a aquestes mobilitzacions, es va col·laborar decisivament en el desenvolupament d'una consciència democràtica. No cal oblidar que el moviment estudiantil també va tindre molta importància en aquest procés. Els *nous* moviments socials, com el feminista, l'estudiantil, o el pacifista es caracteritzaven pels seus mètodes d'actuació com eren les vagues, manifestacions, concentracions, ocupacions, etc. Cal assenyalar que, tant el moviment estudiantil com el feminista, estigueren impulsats en bona mesura pels partits de l'esquerra tradicional, o pels partits més recents de l'extrema esquerra.

II: EL SEGON FRANQUISME I ELS ORIGENS SOCIALS DE LA TRANSICIÓ

Podem començar preguntant-nos fins a quin punt la nova societat sorgida del canvi socioeconòmic dels anys 60, anava a conservar les actituds i mentalitats tradicionals. També hem de preguntar-nos si aquestos canvis es deuen únicament al factor socioeconòmic. Fixar-nos només en això seria una simplificació d'un llarg i complex procés⁵. El *desarrollisme* no va ser només un canvi econòmic. Va tindre moltes altres conseqüències com ara el canvi en l'actitud i la mentalitat dels espanyols. Cal saber que abans de la introducció dels canvis econòmics, la població espanyola ja estava immersa en uns temps de crisi i de canvi. En aquestos moments l'autarquia havia deixat de funcionar. Es tractava d'un sistema que estava creant un gran deute extern. La crisi dels sistema afectava socialment, i les classes obreres començaren a pressionar al règim. Alhora, Espanya tenia un enorme deute públic i si no feien algun canvi immediat caurien en fallida en tan sols tres mesos. El règim es va aprofitar de la conjuntura econòmica mundial i es va realitzar un obertura econòmica controlada, que amb el pas dels anys no va fer més que crear enfrontaments i mobilitzar a la població, una població allunyada ja de la cultura de la guerra.

Per a entendre aquestos canvis cal donar una ràpida explicació sobre l'arribada al poder dels tecnòcrates. Eren una de les conegudes *famílies* del franquisme, que eren els grups que servien de suport per al règim. Es tractava d'un grup de joves del Opus Dei, que desplaçaren del poder als

5 Walther L. Bernecker, "El cambio de mentalidad en el segundo franquismo" en Nigel Towson (ed.), *España en cambio: el segundo franquismo 1959-1975*, Madrid, Siglo XXI, 2009, p. 49.

falangistes, un altra *família*, important des dels inicis fins a finals dels anys 50, quan es dona pas al govern dels tecnòcrates, els quals governaren el creixement econòmic. Ràpidament començaren a realitzar canvis en l'economia que repercutiren en la societat. Ho podem veure en els posteriors plans de desenvolupament, o les diferents lleis dels anys 60. Tant el canvi en la orientació econòmica del 57, com el Pla d'Estabilització del 59, són conseqüència dels canvis requerits per les transformacions econòmiques mundials.

Les dades empíriques poden ajudar-nos a observar que el canvi mental es va donar abans que el canvi en el sistema econòmic. Quan va arribar el procés industrialitzador en la dècada dels 60, es va trobar amb una societat en plena efervescència, i va ser una de les raons per les quals va esclatar. Hi havia un canvi de generació: destaquen com a nous agents socials persones que no han fet la guerra. A més, la renda familiar va experimentar un augment, en molts casos obtingut per la incorporació de les dones al treball. Aquest fenomen es degut a lo que García Delgado anomena “*el círculo virtuós del creixement*”. Això fa referència a la situació per la qual, quan una família obté més diners, consumeix més i per tant, aporta més diners a l'Estat, que a l'hora genera més llocs de treball i dona més ingressos als habitants. Aquest increment de renda, va canviar les costums alimentàries, la forma de vestir, els llocs d'oci, la manera de gastar diners, etc. Poc a poc es va estendre la idea de què es vivia millor: es difongueren els electrodomèstics, s'invertí en béns duradors com pisos (per a atendre l'èxode rural). També és important com a fenomen social l'increment de la comunicació, especialment intensa entre gent jove, que se'n servia de *mitjans* com ara la ràdio, transistor, televisió, cinema, música pop, “*puk-up*”, revistes, moda, la presència de turistes, les contaralles d'emigrants laborals a països europeus... La censura, lògicament afectava, però el país no podia tancar-se al món en la dècada del *satèl·lit*, el turisme (que va influir en nous estils de vida), l'emigració a Europa (amb retorn o visita familiar per vacances), i els nous mitjans de comunicació. Aquesta idea de permeabilitat (no d'un aïllament tancat com semblava) és la defensada per Townson ⁶. Cal destacar, per la nostra part, que emigrants i turistes introduïren novetats en corrents de pensament i d'estil de vida.

Així que es crearen noves identitats col·lectives i aparegueren noves forces d'acció col·lectiva. En Espanya es va donar un canvi molt accelerat. Es van destruir les velles rets de valors i normes morals. En una dècada i mitja Espanya es va incorporar a la modernitat, procés que en altres regions va durar segles⁷. L'accelerat canvi en el sector econòmic, va repercutir en la estructuració de la societat. Aquesta relativa modernitat entra en contradicció amb altres pràctiques

6 Cf. Nigel Townson, “Introducción”, en Nigel Townson (ed.), *España en cambio: el segundo franquismo 1959-1975*, Madrid, Siglo XXI, 2009, p. XI-XLVI.

7 Rafael Cruz y Manuel Pérez-Ledesma, *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Alianza editorial, 1997, p. 275-280.

franquistes, com la prohibició de manifestar-se, o la il·legalitat dels sindicats i partits polítics que no foren del Moviment per exemple. Estes qüestions són les que fan sorgir el conflicte polític i social. Importants sectors es mobilitzaran política i socialment, desafiant al règim. A mesura que emergia la societat del consum, es va anar creant un buit en el règim que va fer que cada vegada fora més gran la distància entre aquesta i el règim ⁸. En resum, introduïren noves formes de pensar, de viure i d'actuar, el que són factors fonamentals per a l'auge dels moviments socials.

Però a més, la recuperació econòmica va donar lloc a l'aparició d'una nova classe mitja, es va incrementar l'urbanització, i va fer créixer la població estudiantil, el que va contribuir a la formació d'un dels grans grups d'oposició. En aquestos anys es crearen gran quantitat de centres d'estudi superiors, ja que les Universitats només es trobaven en algunes ciutats. A més durant aquestos anys, no es van pujar les taxes de la matrícula, fet que va ser molt beneficiós per a fer créixer els estudiants. Aquestes junt a altres raons són fonamentals per a entendre aquest auge del sector estudiantil, nodrit des dels anys 50 per estudiants que no havien fet la guerra, tenien altres experiències i veïen el món de diferent manera als anteriors estudiants, com ho expressaren en el manifest de Madrid de 1956 i l'assemblea del Paranimf de Barcelona del 1957 ⁹.

Però no sols van créixer les capes mitjanes (i consegüentment els estudiants), sinó també es va reorganitzar el moviment obrer, que va canviar de morfologia i composició en créixer la industrialització dels anys 60 i urbanitzar-se Espanya. No entrarem ací en detallar l'important canvi del moviment obrer des dels anys 50 i la notòria importància de CC.OO. ¹⁰ Sols dir que ajudaren al canvi social i cultural que ací ens ocupa i acceleraren la pujada dels *nous* moviments socials.

Ara anem a identificar als *nous* moviments socials d'oposició dels que de seguit passem a ocupar-nos-en: veïnal, estudiantil, catòlic, pacifista i de grups marginats.

III. EL DESENVOLUPAMENT DELS MOVIMENTS SOCIALS

Per a entendre la importància i coordinació entre els diferents moviments, anem a anomenar les seves característiques comunes. En primer lloc, sabem que els seus activistes no corresponen a cap estrat social concret, sinó que són moviments interclassistes. De totes maneres cal assenyalar que la gran majoria dels membres eren de les classes mitjanes. En segon lloc, podem parlar també

8 Walther L. Bernecker, "El cambio de mentalidad en el segundo franquismo"... , p. 60.

9 Elena Hernandez Sandoica, Miguel Anger Ruiz Carnicer y Marc Baldó Lacomba, *Estudiantes contra Franco(1939-1975): oposición política y movilización juvenil*, Madrid, La esfera de los libros, 2007, p. 124-130.

10 Per al moviment obrer en el franquisme, la seua aportació als moviments socials la indica José Babiano, "El mundo del trabajo durante el franquismo. Algunos comentarios en relación con la historiografía", *Ayer*, 88 (2012) i Sebastian Balfour, "Movimientos sociales y transición a la democracia: el caso español", en Rafael Quirosa-Cheyrouze y Muñoz (ed.), *La sociedad española en la Transición: los movimientos sociales en el proceso democratizador*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2011.

de diferents objectius comuns, com és l'oposició al règim i la intenció d'aconseguir un canvi en la manera de viure i contribuir a l'arribada d'una societat democràtica. En tercer lloc, les maneres d'actuar són diferents a les dels *vells* moviments socials, ja que en els *nous* no només participen els treballadors sinó tota la societat. En quart lloc, a partir d'aquests moments sorgeixen formes d'acció més directes i espontànies. En quint lloc, tots aquests moviments s'emmarquen també en el mateix context, és a dir, entre finals del franquisme i els inicis de la Transició. Com que hi havia abundants objectius compartits, podem observar una notable relació entre els diferents moviments. Els estudiants, per exemple, participaven també en les assemblees de barris; alguns catòlics suportaven els moviments obrers; les dones lluitaven per aconseguir l'amnistia dels presos polítics, etc. Totes aquestes característiques ens permeten veure que, l'arrel dels moviments socials es troba en el buit generat entre la societat i l'Estat.

3.1 El moviment Veïnal

El moviment veïnal a l'Espanya dels anys 60 i 70 va significar molt més que una simple organització dels ciutadans. Les seves protestes evolucionaran des de la posició de denúncia fins a propostes alternatives per tal d'aconseguir la democratització del país. Aquests moviments creen identitat i consciència. Per mig d'aquesta organització els ciutadans aprengueren tècniques de política participativa. Els barris es convertiren en escoles democràtiques¹¹. Entre 1977 i 1979 es va donar a tota Espanya el major i més significatiu moviment social urbà d'Europa des de 1945. Hem de tindre clar que una de les primeres causes per les que es van formar aquestes associacions va ser l'augment del creixement urbà irregular i poc planificat, que va donar lloc a una saturació dels barris més pobres que es trobaven en pèssimes condicions. Els veïns feien notar el seu descontent als grans centres urbans. La major expansió es va donar a partir dels anys 60, concretament després de l'aprovació de la Llei General d'Associacions (1964). S'obria un marc més favorable per a les demandes ciutadanes, però sabem que aquestes estarien controlades pel règim. No es volia la participació ciutadana en temes polítics per part del franquisme. En relació amb els barris, des de l'Administració es fomentaven les *Associacions de caps de família*. Aquests tenien la oportunitat d'actuar com a representants públics dins del nucli familiar, però aquestes es consideraven buides de tot contingut real i estaven contaminades per les autoritats franquistes.

La llei del 64 va fomentar la creació de noves *Associacions de família*. Aquestes es diferenciaven de les anteriors quant a la personalitat jurídica. Tot i tindre el mateix objectiu, el barri i el benestar veïnal, aquestes últimes es formaren al marge del règim. Van permetre la mobilització

¹¹ Manuel Castells, *Ciudad, democracia y socialismo: la experiencia de las asociaciones de vecinos en Madrid*, Madrid, Siglo XXI, 1977, p. 182.

de sectors no enquadrats en el Moviment, que desenvoluparen les seves activitats des d'una postura antifranquista¹². És important destacar que aquestes no estaven vinculades a cap organització oficial. Les associacions de veïns, que sorgiren com a moviments socials urbans, eren caracteritzats per ser autònoms i tenien com a àmbit territorial el barri i com a àmbit funcional, la defensa de l'interès veïnal front l'Administració. El moviment desenvolupat a Madrid, junt al de Barcelona i Bilbao, constitueix una referència històrica a nivell municipal, degut a la seva ampla base popular, al alt grau mobilitzador, a les reivindicacions, a les seves victòries i a la contribució en el procés democratitzador. Aquests moviments afavoriren a més les relacions entre ciutadans i obrers. Un bon exemple seria el cas de Granada, on els barris donaren suport a les organitzacions sindicals. Una situació semblant es dona a Catalunya, amb el sorgiment de CC.OO, on els moviments veïnals actuaven com a nuclis d'ampliació de la solidaritat ciutadana junt a la lluita obrera.

Aquestes associacions foren creades per diferents sectors socials. En alguns casos es crearen com hem dit per tal d'afavorir les associacions obreres, en altres casos, foren creades per comerciants que demanaven millores en els carrers, o per mares demanant escoles infantils. Aquesta diversitat d'orígens va afavorir el caràcter interclassista i integrador. Les formes d'acció més característiques foren les *assemblies de barri*, que actuaren com a òrgans decisius de la democràcia popular i es convertiren en instruments fonamentals. Podem parlar de diferents tipus de protestes com les recollides de signatures, la presència en els plens municipals, desobediència civil, vaga de pagaments, ocupació de locals, tancaments, etc. Aquests moviments es beneficiaren del suport per part de parròquies. Moltes organitzacions dels barris estigueren promogudes pels moviments apostòlics sorgits després del Concili Vaticà II, com la HOAC (Hermandad Obrera de Acción Católica) i les JOC (Juventudes Obreras Católicas). La constant posició dels moviments en contra del règim va permetre l'entrada de diferents grups polítics que funcionaven en la clandestinitat. En molts casos foren decisius per a enfortir el moviment. Va destacar la forta presència de l'esquerra comunista i radical. Aquest moviment a més va estar relacionat en altres com l'estudiantil o el feminista. L'objectiu era la implantació de la democràcia i una societat més justa i igualitària.

En un context de pèrdua del poder per part de les organitzacions administratives, les associacions es van convertir en vertaders instruments de defensa. Es convocaren assembles, manifestacions, tancaments, talls de carreteres, etc. Les constants protestes donaren lloc a durs enfrontaments amb la policia que progressivament anaren creixent. Les forces de seguretat arribaren inclús a carregar contra menors. Aquests foren denunciats davant l'opinió pública, les ambaixades estrangeres, el Parlament i el rei. La premsa va ser emprada pels veïns per a plantejar les seves preocupacions. La lluita per la remodelació del poblat es va estendre durant quasi dos dècades. La

12 Sebastian Balfour "Movimientos sociales y transición a la democracia: el caso español"..., p. 207-220.

major part de les reivindicacions fan referència a qüestions d'equipament bàsic que era indispensable per aconseguir una vida digna. Aquestes qüestions es referien a la falta d'aigua en determinats barris, la mala o nul·la pavimentació, escassa instal·lació de faroles, absència d'embornals, servei irregular de recollida de fems, etc. Per altra banda demanaven facilitats per al manteniment de les llars, incloent la creació de noves escoles, biblioteques, parcs, ambulatoris o zones esportives. Es tractava de la demanda de serveis socials. L'educació va ser una de les principals preocupacions. Hi havia un gran dèficit en escoles i instituts; no hi havia lloc per a tots. La demanda de guarderies va ser constant per part de les dones en un context de progressiva incorporació de la dona al treball. També es queixaren dels alts costos de les matricules i lluitaren per una escola digna i pública per a tots.

Aquestes lluites van servir a banda de per a reclamar drets i necessitats ciutadanes, per a que la societat prenguera consciència de la realitat del país. Començaren a qüestionar públicament la legitimitat de les institucions locals, i feren dures crítiques contra la inoperància de les autoritats municipals. La creixent politització dels moviments ciutadans va ser especialment constatada als territoris considerats com nacionalitats històriques, fonamentalment Catalunya i el País Basc.

Les constants crítiques tingueren un punt àlgid en juny de 1977 quan s'inaugurava una nova etapa parlamentaria. Aleshores, ciutadans i organitzacions polítiques sumaren les seves forces. La tornada a la normalitat en la primavera de 1979, va coincidir amb el debilitament del moviment veïnal. Les associacions foren un element molt valorat per les organitzacions polítiques a l'hora de confeccionar les seves candidatures. En molts cassos inclogueren a persones que participaren dins dels moviments. Això li va restar protagonisme als moviments perquè els llevaven els seus dirigents més destacats. Aquest fet va posar de relleu una de les debilitats del moviment veïnal, la qual estava relacionada amb el funcionament intern. En molts cassos es desenvoluparen des d'un nivell superior al de la mitja dels habitants del barri, ja que en molts casos la base estava configurada per militants polítics d'esquerres. Els moviments no van saber adaptar-se a la nova realitat política i progressivament van desaparèixer.

3.2 Moviment Estudiantil

El moviment de rebel·lia dels estudiants durant els anys seixanta i setanta va tindre lloc a tot el món. Aquest moviment va recollir amplies demandes. Hobsbawm defineix a aquestos protagonistes dels *sixties*, com a un moviment de joves intel·lectuals, més concretament estudiants, provinents com a norma general de les famílies de classe mitja¹³. Hem de saber que cal considerar la protesta estudiantil junt a altres moviments que influeixen en aquest, però que són independents. Es tracta de

13 Eric Hobsbawm, *Cómo cambiar el mundo*, Barcelona, Cítica, 2001, p. 364.

moviments paral·lels que van conèixer una forta empenta en el context dels seixanta¹⁴. Sense cap dubte, les majors mobilitzacions i les més greus foren protagonitzades pels estudiants. Com diuen Carr i Fusi, “els estudiants més que cap altre grup social, contribuïren a familiaritzar a la societat espanyola amb el llenguatge i les idees democràtiques després d'anys de desertització política que seguiren al triomf de Franco en 1939”¹⁵. Foren els primers en manifestar en 1946 la discrepància política contra el sistema i contra el concepte d'Universitat com a caserna¹⁶. Tot i formar part dels nous moviments socials, aquest té un origen més antic i es remunta a començaments dels anys 50 quan comencen la lluita contra el SEU (Sindicat Espanyol Universitari). Per aquesta raó podem dir que es aquest moviment el que espenta als altres durant els anys 60¹⁷.

Troblem diferents vessants de les protestes estudiantils. En els països capitalistes desenvolupats, la protesta anava molt vinculada al creixement econòmic i el canvi social. En els països més avançats, les reivindicacions anaven dirigides contra els valors morals existents. En ambdós tipus de països, els estudiants demanaran els drets dels treballadors. En el cas d'Espanya podem parlar d'una joventut universitària insatisfeta i disposada canviar l'ordre de les coses. Les principals manifestacions d'oposició sorgeixen contra la dictadura. El moviment despertarà cap a la política a gran quantitat de joves i serà una escola cívica. En el cas espanyol, igual que en Grècia, les protestes estudiantils arribaren fins a finals dels 70 amb el derrocament de les respectives dictadures. En les obres sobre la Transició s'assenyala la importància del moviment estudiantil durant el tardo-franquisme i la transició.

Segons Alberto Carrillo-Linares, el moviment estudiantil no respon al model dels *nous* moviments socials perquè conte alguna anomalia. Es refereix al vincle amb els partits polítics, que va fer al moviment més vulnerable i depenent. Els components polítics del moviment estudiantil podien procedir d'altres organitzacions que que a través dels seus militants van introduint-se en el moviment. En molts casos les organitzacions polítiques introduïren la logística, els temes conflictius, teories explicatives, etc. Cal recordar que cap organització tenia la possibilitat de dirigir la mobilització universitària. Podem dir que els partits introduïren qüestions i capacitat de mobilització però la seva influència no va passar pel control de dit moviment. El que si ocorre es que el moviment aprèn d'aquestes organitzacions i per això podem parlar de certa dependència.

Si mirem més enllà d'Espanya podem veure que en altres llocs d'Europa el moviment estudiantil també va estar relacionat amb algunes opcions polítiques. El partit de més èxit entre els estudiants espanyols va ser el PCE. Únicament l'anarquisme es va mantindre al marge dels moviments polítics.

14 Marc Baldó Lacomba, “La rebelión de los estudiantes”, en VV. AA., *Matrículas y lecciones: XI Congreso Internacional de Historia de la universidades hispánicas*, Valencia, PUV, 2012, p. 234.

15 Gregorio Valdevira, *La oposición estudiantil al franquismo*, Madrid, Síntesis, 2006, p. 242

16 Gregorio Valdevira, *La oposición estudiantil...*, p. 227-244.

17 Manuel Pérez-Ledesma, “Nuevos y viejos movimientos sociales”... p. 141.

Aquesta definició no és del tot correcta perquè no podem comparar l'evolució dels moviments socials en països que no es troben en la mateixa situació. En Itàlia per exemple el moviment estudiantil no es relaciona amb els partits polítics perquè allí tenen el seu propi camp d'actuació. A més, durant els anys seixanta, a França i Itàlia, s'estan donant enfrontaments entre el moviment obrer i l'estudiantil. Però en Espanya, tant CC.OO com el PCE es troben en la clandestinitat, i per eixa raó estableixen xarxes d'afiliació i solidaritat amb els moviments socials. Es tracta d'una manera d'ajudar-se uns als altres. En principi, l'objectiu comú és el mateix: acabar amb el règim i aconseguir la democràcia i la llibertat. Després cadascú lluitarà per les seves idees individuals.

Cal diferenciar els diferents grups que exerciren gran protagonisme dins de les revoltes estudiantils. Poder distingir dos fases. Des de començaments dels anys 60, podem trobar dins dels universitaris a sectors comunistes, socialistes, gent del Front d'Alliberació Popular, a catòlics i a nacionalistes. Des de finals dels 60 i 70, trobarem algunes organitzacions anteriors que continuaran, i s'afegiran l'*esquerra radical* (trotskistes, maoistes, marxistes-leninistes, etc), i per altra, la *nova esquerra*, junt a les primeres manifestacions del feminisme de segona onada, l'ecologisme, pacifisme, moviments per l'alliberació sexual, etc.

Com sabem, els grans protagonistes són els estudiants. Cap moviment, excepte el moviment obrer en bona mesura, va tindre tanta repercussió com el moviment estudiantil. Hem de diferenciar dos grups, per una banda, els petits nuclis organitzats de militants clandestins que es formen a les aules des de 1956 i, per altra banda, els qui tenen actituds distanciades i dissidents contra el règim. Es desenvolupen en la Universitat i s'integren en la mobilització. Com destaca el text de Santos Julià, “*els fills dels vencedors i dels vençuts comencen a assumir les reivindicacions, participar de les mateixes plataformes i signar els mateixos manifestos*”¹⁸.

Als anys seixanta, en Espanya comencen a donar-se canvis. Quant a la composició social del alumnat, trobem l'arribada de les noves classes mitges ascendents. El règim intentarà guanyar-se als estudiants però sense èxit. La oposició va creixent a un ritme devastador. En el curs del 64-65, els estudiants s'havien organitzat no sols al marge del SEU i del règim, sinó contra aquestos¹⁹. L'alumnat protagonitzarà diverses protestes i assegudes. La resposta de les autoritats eren la dissolució, l'apertura de l'expedient i inclús la sanció, lo que despertava noves protestes i disturbis. El problema era essencialment polític. La Universitat reflectia el malestar produït pel règim, la hostilitat cap a un sistema socioeconòmic injust i la repulsió cap a la repressió. L'èxit estigué donat per la unitat d'acció de les distintes tendències i organitzacions²⁰. En 1955 se li va encomanar a Laín Entralgo un informe sobre la *situació espiritual* de la Universitat. Aquest va avisar al Govern de que

18 Santos Julià, *Elogio de la historia en tiempo de memoria*, Madrid, Macial Pons, 2011, p. 219.

19 Marc Baldó Lacomba, “La rebelión de los estudiantes...”, p. 246.

20 Gregorio Valdelvira, *La oposición estudiantil...*, p. 227-244.

la joventut ja no era seva, ni del Moviment, ni del règim tot i que no tots estaven obertament en contra²¹. Podem parlar de tres factors que interactuen. En primer lloc, les activitats culturals i polítiques que es gesten i es difonen en les aules. En segon lloc, la necessitat de molts estudiants d'organitzar-se lliurement. Per últim, la mateixa repressió de la dictadura, la qual dona una raó contra la que lluitar.

Per altra banda podem parlar de dos formes de lluita dels estudiants, la reformista i la radical. Durant la primera fase, la reformista (1967-1968), es formen diversos sindicats. En primer lloc es practicarà l'entrada dins del SEU i, després, en 1967 es constitueix el Sindicat Democràtic d'Estudiants. La segona fase, corresponent al període més radical (1968-1978), la població estudiantil es veu emfatitzada per la repressió sense contemplacions del règim. Trobem un canvi significatiu i es que es passa de les reivindicacions acadèmiques a les polítiques. Sabem que s'organitzen nous grups trotskistes i maoistes. Es desenvolupa en aquestos moments un “*extremisme fantàstic*”. Coincideix també aquesta etapa amb les mobilitzacions obreres de França, Itàlia i Espanya.

El moviment estudiantil va ser un dels més importants dins de l'oposició al franquisme, convertint a les Universitats en laboratoris democràtics durant la dictadura²². L'influència del moviment i la Universitat durant el tardo-franquisme fou doble: per una banda s'introduïren nous elements en el discursos (com el feminisme, l'alliberació sexual, etc). Per altra banda, la Universitat proporcionaria un elevat nombre de diputats que composarien el nou règim després la mort de Franco. L'augment dels estudis superiors en Espanya va possibilitar que el perfil universitari dominara en els Parlaments de la Transició. Aquest fet va ajudar a l'equilibri cap al centre ja que encara quedaven grans forces procedents del franquisme.

La tardor de 1977 amb els Pactes de la Moncloa i la Llei de Amnistia, marcaren el canvi de tendència desmobilitzadora. En relació amb la desmobilització dels estudiants durant la Transició i la democràcia, cal dir que aquesta va ser política però no reivindicativa. Totes les grans reformes legals o projectes de reforma, des de la Llei General d'Educació (LGE), fins a la implantació del Plan de Bolonya, han estat acompanyades de nombroses protestes estudiantils. Podem trobar tan disposicions de caràcter polític com acadèmic. Els estudiants han estat sempre com a una capa dinamitzadora dins de la societat.

21 Elena Hernandez Sandoica, Miguel Anger Ruiz Carnicer y Marc Baldó Lacomba, *Estudiantes contra Franco (1939-1975): oposición política y movilización juvenil*, Madrid, La esfera de los libros, 2007, p 107.

22 Alberto Carrillo Linares, “La sociedad española en la Transición: los movimientos sociales en el proceso democratizador”, en Rafael Quirosa-Cheyrouze y Muñoz (ed.), *Historia de la transición en España: los inicios el proceso democratizador*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2011, p. 228-229.

3.3 Moviment catòlic

Hem de començar recordant que l'Església va ser un pilar fonamental del règim. L'Església catòlica va ser una de les quatre famílies del règim. Va tindre una importància excepcional des de començaments de la dictadura fins a la mort de Franco. El paper fonamental de l'Església sobre tot durant els primers anys va ser el de donar cohesió interna davant un conjunt de població que patia les conseqüències d'una Guerra Civil. El règim franquista disposava de tres aspectes que marcarien l'eix de les seves actuacions; aquestos són: antidemocratització, antiseccularització i repressió franquista²³.

Durant els anys seixanta, podem observar un doble procés de canvi: un canvi a l'interior de l'Església que l'orientava cap al món modern, i un canvi d'actitud front a la realitat sociopolítica d'Espanya, actitud cada vegada més crítica. Es produeix un despertar en la consciència dels membres eclesiàstics. Aquestos canvis comencen a notar-se des de les darreries dels anys cinquanta, però sobretot es van fer palesos a resultes de la influència del Concili Vaticà II i el pontificat de Pau VI. A més cal destacar el paper de l'Església després de la mort del dictador, i durant la Transició. Aquesta va contribuir a crear un clima de calma que alhora afavoria el trànsit cap a una societat democràtica. Poc a poc va introduint-se una creixent sensibilitat cap a la pobresa; comença a parlar-se de caritat però sense fer preguntes²⁴.

En la segona meitat dels cinquanta, amb el naixement de grups obertament d'oposició, s'inicia el fi d'una Església que compartia un missatge d'unitat. Les forces catòliques es sumaren per a

23 Borja de Riquer, *El franquisme i la transició democràtica (1939-1998)*, Barcelona, Ediciones 62, 2000. Podem observar unes relacions cada vegada més difícils entre Església i Estat. No hem d'oblidar que a començaments de la dictadura, hi hagué altre enfrontament entre aquestos dos sectors per qüestions de poder. Franco volia que l'educació fora impartida pels eclesiàstics, però volia que el règim fora qui redactara els llibres. Per contra l'Església no permetia aquest fet ja que durant segles ella havia redactat els llibres i impartit l'educació al seu parer. Tot i aquestes dificultats, al finalitzar la Guerra, Església i Estat esdevenen un tot, es suporten una en altra per a donar estabilitat al règim. La religiositat catòlica era una de les exigències de la nova societat. A començaments hi hagué molt poques crítiques perquè hi havia un control i una repressió sense límits. El missatge que dona l'Església després de la guerra és la implantació d'unes veritats universals de salvació. Proporciona un sentiment d'unitat que caracteritzarà la construcció de la nova societat. Durant els anys quaranta, dominava una teologia basada en la interpretació i predicació dels fets més portentosos del cristianisme. Es vivia una teologia vertical, que facilitava la separació entre home i Déu, que distanciava lo sagrat de lo mundà. L'expressió religiosa era sobretot espiritualista.

24 Alguns bisbes van ser els primers que començaren a discrepar front al règim. La qüestió d'aquesta primera oposició va relacionada en lo abans esmentat: la falta d'autonomia que el règim donava a l'Església. Aquesta, per tradició, sempre havia estat autònoma, però ara amb la dictadura, fins aquesta institució es regia sota el control franquista. Va haver tensions per l'exigència governamental de suprimir algunes organitzacions de l'Església i la integració dels seus membres a les noves institucions del règim. Volien que dissolgueren per exemple les organitzacions de joves catòlics i sindicats eclesiàstics. Es va produir un segon moment de tensió quan les autoritats va prohibir la publicació del text complet de la primera encíclica de Pius XII, *Summi Pontificatus*. Hi hagué també nous enfrontaments però ara per temes de tipus social i laboral. Per altra banda, a partir del anys quaranta, els membres d'Acció Catòlica (AC), comencen a prendre posicions front a la dictadura. A partir de 1946, els seglars membres de HOAC, denunciaren els assetjaments laborals, l'estraperlo, la falta de cases, etc. El treball dels presbiteris i seglars va anar despertant consciències i animant a la població a l'acció. Trobem un altra branca, les JOC, que junt a altres grups com Joventut d'Estudiants Catòlics, anaren aconseguint un paper cada vegada més actiu. Foren el motor dels canvis, molts seglars assimilaren un creixent compromís social.

ajudar a la creació d'una societat democràtica ²⁵. Açò fou destacat a partir de la influència del Concili Vaticà II que va contribuir a la introducció de nous valors. A partir de 1969 alguns bisbes espanyols, influenciats per Roma, iniciaren un procés de canvi. Cada vegada les tensions eren més freqüents i de major intensitat. El Concili Vaticà II va acabar per proporcionar la justificació que necessitaven per a caminar per un nou catolicisme. Hi hagué dos punts fonamentals de reflexió: la participació dins de l'Església i les exigències pràctiques de la vida de fe. Aquests fets acabarien provocant una renovació d'actitud religiosa front al món. Trencarien amb una Església que estava tancada en si mateixa i d'esquenes al món.

La nova concepció del laïcisme i la seva participació dins l'Església, suposaren un canvi revolucionari. Podem observar a més una renovació teològica: deixa de parlar-se dels aspectes més portentosos de Déu, per centrar-se en el personatge de Jesús, comprometent-se com ell amb la vida de la humanitat. Aquesta nova teologia es basa en el que sofreix, en el pobre, l'oprimit, etc. L'home queda situat en un paper central²⁶. Ara, la caritat donava pas a la justícia. Uns impulsarien una dimensió més sindical, com SOCC (Solidaritat d'Obrers cristians de Catalunya), FST (Federació Sindical de Treballadors) o la USO (Unió Sindical Obrera). Altres s'implicaren més en la dimensió política. Fins i tot alguns arribaren a crear el Front d'Alliberació Popular (FLP).

Es crearen comunitats cristianes per tot arreu. Es formaren en molts barris populars de les grans ciutats, en zones industrials i en zones rurals. Contribuïren a crear un teixit social mitjançant un cristianisme extret de la renovació conciliar. Es va formar una massa de cristians dispersos que no militaren ni actuaren “en condició de” cristians, sinó “per la seva condició” com a tals. Fins a els inicis de la Transició, els cristians anaren desenvolupant en la societat espanyola una funció ciutadana. Les parròquies i centres catòlics es convertiren en llocs d'acollida i de trobada.

Podem distingir tres grups quant a la interpretació d'aquests canvis en el catolicisme. Un primer grup, continuaria defenent un catolicisme tradicional. En aquest es trobaven la gran majoria dels bisbes espanyols. Un segon grup, estaria format pels catòlics que acceptaren els canvis conciliaris en l'Església. Inclús molts d'aquests es mobilitzarien i anirien orientant als seus fidels cap a l'acceptació d'una societat democràtica. L'últim grup estaria compost per aquells que consideraren que les exigències evangèliques els portaven a buscar canvis més profunds. No sols buscaven la societat democràtica, sinó una forma de vida més igualitària.

A començaments del setanta es dona un procés de coordinació entre aquestes comunitats i

25 Feliciano Montero, *La Iglesia: de la colaboración a la disidencia (1956-1975)*, Madrid, Encuentro, 2009; també O. González de Cardeda, *España por pensar*, Universidad Pontificia de Salamanca- Universidad de Salamanca, 1985, p. 163-164.

26 Juan Manuel Guillem Mesado, “La sociedad española en la Transición: los movimientos sociales en el proceso democratizador” en Rafael Quirosa-Cheyrouze y Muñoz (ed.), *Historia de la transición en España...*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2011, p. 244-250.

grups cristians. Poc a poc va anar madurant un projecte conegut com a "Església Popular". Volien transformar l'Església i la societat. Altres factors que contribuïren al canvi serien per exemple el desenvolupament de la Teoria d'Alliberament impulsada des d'Amèrica Llatina, o el diàleg amb el marxisme. S'incorporaren nous mètodes d'anàlisi i conceptes. No hem d'oblidar el gran impacte del moviment de Cristians pel Socialisme (CPS) que va nàixer a Xile en 1971. Dos anys més tard es va constituir un clandestinament en Espanya.

A la mort del dictador, compartiren amb els no creients les dificultats i sofriren igualment la repressió del règim. La paraula va ser l'arma més efectiva del clergat. Es feia ús de la llibertat d'expressió i intentaven arribar així al fidel. El contingut d'aquestes homilies, considerades hostils pel règim variava molt: des de la solidaritat amb altres membres, fins a la crítica d'actuacions del règim. En Huelva, un eclesiàstic va ensenyar als seus fidels que era un error pensar que a Jesús el mataren els jueus; afirmava que "*el mataren els rics i els militars*"²⁷. Sabem que en molts casos sacerdots de la mateix localitat i de poblacions pròximes, acordaven incidir sobre determinades qüestions en les seves parròquies.

En 1972 es va enviar un informe per part de la Direcció General d'Assumptes Eclesiàstics cap Afers Exteriors, on es parlava de les diòcesis basques i de Navarra, i en concret mencionaven l'existència d'una ret de sacerdots. El 6 i 7 de Març de 1969 va tindre lloc en Barcelona un seminari, on es va acordar redactar un document denunciant la repressió, les tortures i la persecució de catalans. Alhora es van denunciar els mals tractaments donats als detinguts, en concret el cas de quatre sacerdots portats davant el TOP (Tribunal d'Ordre Públic).

A nivell local, aquesta coordinació anava molt més enllà dels sermons. En 1969 en Múrcia, varis sacerdots acordaren no pronunciar homilies en solidaritat amb aquells que no podien expressar els seus pensaments ni opinions. Augmentaren a més les acollides en parròquies de grups sindicals, associacions d'estudiants, veïnals, etc. En alguns casos per iniciativa del clergat es suspengueren processions. També canviaren la seva opinió respecte a la utilització de banderes i de l'himne nacional en les celebracions religioses. Aquestes actuacions foren considerades pel Govern en contra dels símbols nacionals. Experiències com aquestes allunyaven cada vegada més a les autoritats de les celebracions oficials en l'Església.

El règim, per a poder processar a est clergat hostil necessitava, segons l'article XVI del Concordat, l'autorització del bisbe de la diòcesis. Ací trobem gran nombre de resistències per concedir aquesta mercè. Aquest fet va causar gran tensions amb el Govern. La comunitat catòlica va compartir un missatge de projecció, posaren les bases del camí i ajudaren a acabar amb la dictadura

27 Juan Manuel Guillem Mesado, *La sociedad española en la Transición: los movimientos sociales en el proceso democratizador* /Rafael Quirosa-Cheyrouze y Muñoz (ed.), Madrid, Biblioteca Nueva, 2011, p. 250

i restablir les llibertats. Això va proporcionar a l'hora una gran força a l'Església. No cal esperar al 20 de gener de 1973 amb el document de *L'Església i La Comunitat Política* per a trobar la separació del règim i l'Església.

3.4 Moviment feminista

El moviment feminista de segona onada, dels anys seixanta i setanta en Europa, i un poc més tard en Espanya, va presentar formes variades de lluita que sorprenien, divertien i escandalitzaven. Les dones carregades de valor demanaren igualtat de drets en uns moments en els que els han suprimit els pocs drets que havien aconseguit durant el període republicà. L'estudi dels moviments feministes en Espanya ha progressat en els últims anys. Mary Nash, participa de la tesis sobre el protagonisme del moviment feminista com a nou moviment social²⁸.

Una sèrie de transformacions polítiques i socials donades als anys 60 va permetre la progressiva incorporació de les dones a la lluita antifranquista²⁹. Per exemple, la campanya per l'alliberament dels presos polítics va fer eixir a moltes dones, i les va portar a formar part de grups de l'oposició política. A més en alguns sectors de feministes intel·lectuals va tindre lloc el ressorgiment del moviment feminista anglès i europeu. Es difongueren textos com la *Mística de la feminitat*, de Betty Friedan, i el *Segundo Sexo* de Simone de Beauvoir. Com Espanya es trobava en una dictadura podem dir que el caràcter d'aquest feminisme va ser més polític que social. La repressió franquista dirigida a les dones va ser el seu principal front d'actuació. Volien alliberar a eixa dona, mare, esposa fidel i catòlica. El moviment per l'alliberació de la dona (MLM), i l'associació de dones antifranquistes (AMA), davant la instrumentalització per part de la Secció Femenina de la celebració de l'Any Internacional de la Dona, articularen una rèplica feminista que va actuar com a detonador. L'oposició antifranquista va enviar a la premsa i a les Nacions Unides un manifest³⁰ en el que s'evidenciava la discriminació sexista.

Les feministes han sigut excloses en part en el relat de la transició a la democràcia espanyola. Però això no es d'estranyar ja que des de la Revolució Francesa és difícil reconèixer la ciutadania femenina. El demostra el document de *La Declaració de Drets de la Dona i la Ciutadana* de Olympe de Gouges. Aquesta el va redactar ja que deprés de finalitzar la Revolució, amb la participació activa de les dones, se les va excloure i es van redactar només els drets dels ciutadans barons.

28 Mary Nash, *Mujeres en el mundo. Historia, retos y movimientos*, Madrid, Alianza, 2004, pp. 209-230. També, Ana Aguado (coord.): "Les dones i la historia", *Afers*, 33-34 (1999), p. 298 i ss.; Ana Aguado i María Teresa Ortega: *Feminismos y antifeminismos: culturas políticas e identidades de género*, Valencia, PUV, 2011.

29 Giuliana di Febo, *Resistencia y Movimiento de Mujeres en España, 1936-1946*, Barcelona, Icaria, 1979, p. 195.

30 Manifest promogut per associacions femenines legalitzades com: Amas de Casa, Mujeres separadas, Mujeres Universitarias, i a més va ser signat per membres de HOAC, JOC i altres.

Podem fer un anàlisi de la situació feminista en Espanya des de 1975 fins 1982. Per a això hem de dividir en tres períodes, cadascun estudiat en una ciutat. Començaren per Madrid. Les primeres jornades per l'alliberació de la Dona es donaren clandestinament als pocs dies de la mort de Franco, concretament els dies 5, 6 i 7 de desembre. En un nou context de transició les dones van veure el moment d'alçar-se, agafar poder i intervindre en la nova societat democràtica que tant esperaven. Es va crear un immens debat analitzant la figura de la dona front a diverses àrees com: la dona i el barri, la dona i el treball, la dona i la família, etc. Les participants eren militants dels partits antifranquistes, mestresses de casa, representants d'associacions catòliques i delegades sindicals. Es plantejaren diferents temes com la revisió de les lleis a favor de la igualtat, la creació d'oportunitats per a una major inserció de la dona al treball, creació de guarderies i centres preescolars gratuïts, l'eliminació d'un ensenyament dirigit exclusivament per a les dones, creació de centres professionals mixtos, despenalització de l'avortament, llei del divorci, divisió de papers en la família, etc. En aquestes jornades es va acceptar unànimement el terme *Feminisme*.

Entre els grups mes notables, podem destacar el Moviment Democràtic de Dones (MDM) vinculat al PCE. Aquestes dones fundaren el butlletí *La dona i la Lluita*. El programa del moviment va nèixer per una petició que enviaren al Govern, anomenada *Pels drets de la dona espanyola*. Aquest és molt important perquè és el primer document nacional públic en el que es denuncia la discriminació de les dones. Aquest moviment va participar activament amb assemblees i debats en els barris sobre la situació econòmica, els problemes a les escoles, l'atur, etc. Altre era el Front per l'Alliberació de la Dona (FLM) constituït en Madrid en 1976. Aquest es trobava en la línia del redescobriments de la sexualitat femenina, amb una forta crítica cap a l'estructura familiar i el matrimoni.

Coneixem també l'Associació Universitària per a l'estudi de la dona. Des de 1976 aparegueren nombroses associacions regionals i autònomes de dones com: Asociación Gelega da Muller, Asamblea de Dones de Biscaia, l'Associació de Dones Catalana, o també en Barcelona Dones Lliures, amb valors de la tradició anarquista. D'aquestes diferents associacions se'n deriva el pluralisme ideològic, donant lloc a posicions radicals, com la contradicció home-dona. Durant les jornades, hi hagué especial polèmica sobre l'autonomia front als partits polítics. El primer resultat va ser la presentació pública de programes i sigles per part de grups feministes.

Passarem ara a parlar de Barcelona. En l'Aula Magna de la Universitat de Barcelona, tingueren lloc les *Jornades Catalanes de la Dona* que van donar lloc a una explosió del moviment feminista unitari i plural. Entre 1976-1978 l'auge feminista va irrompre en Barcelona. Aquest activisme el podem identificar amb campanyes públiques, debats mediàtics, manifestacions i

actes³¹.

Participaren grups feministes com ANCHE³², o la Associació de Dones Universitàries, a més un grapat de representants de les associacions de barris. S'aconseguí reunir un total de 4,000 dones. Les participants representaven un ampli espectre social, des de dones intel·lectuals, universitàries, dones de classes populars, obreres, sindicalistes, catòliques, etc. Podem trobar a representants de totes les principals tendències del feminisme català junt a les mestresses de casa i les dones separades. Això es pot entendre perquè la dona catalana no sols ha perdut la igualtat jurídica entre homes i dones de la que gaudiren durant la II República, sinó que van perdre els drets civils que la Generalitat Catalana els havia concedit durant aquest període. Una de les característiques és la gran contribució de les catòliques i les Vocalies de Dones, és a dir, les seccions femenines de les associacions de barris. Aquestes diferències socials i ideològiques donaven lloc a desacords i tensions.

Es va facilitar una assemblea participativa que facilitava la presa de contacte entre dones i grups diversos i va accelerar en Espanya el procés de conscienciació feminista. Van redactar un memorial de greuges i a més es va realitzar una manifestació per Barcelona que es va prolongar fins a la dispersió policial. Les dones es manifestaren contra la discriminació sexista, es feren manifestacions a les presons demanant l'amnistia total als delits femenins. Es va realitzar també una campanya per la suspensió legal del delit d'adulteri, la qual va acabar amb 12,000 signatures recollides i una manifestació davant el Jutjat.

Mary Nash sistematitza les demandes d'aquestes dones: volen una nova identitat femenina, el qüestionament del sistema de creences patriarcals i, que es lleven els estereotips atribuïts a les dones tradicionalment. Demanaven, el dret a un lloc de treball sense discriminacions, poder gaudir de els mateixos drets que els homes, socialització del treball domèstic, ensenyament obligatori, gratuït, laic i públic, l'abolició de la Secció Femenina, llei del divorci, etc. És a dir, volien aconseguir plens drets i llibertats per a la dona.

Es interessant, com en Barcelona també, es va constituir la Secció de drets de la Dona, que en maig del 68 va enviar una carta de protesta al president de les Corts contra la Secció Femenina. En aquest clima naix l'Associació Espanyola de Dones Juristes. Amb aquestes es va crear un nucli que s'encarregava d'analitzar les desigualtats jurídiques. Una de les comissions va participar en la reforma debatuda en les Corts al 1975 al voltant del dret familiar, aconseguint imposar algunes innovacions. A partir d'aquest Congrés sorgeixen dos tendències, una més enfocada a l'emancipació de les dones i altra que pretenia l'extensió del àrea feminista, és a dir, ampliar les xarxes feministes.

31 Mary Nash, *Dones en Transició. De la Resistència política a la legitimitat política: les dones en la Barcelona de la Transició*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2007, p. 137.

32 Associació de Comunicació Humana i Ecològica.

Aquesta segona visió va donar lloc a escissions. Del sector més radical, s'organitzaren formes d'autogestió i agrupació femenina. Estengueren la practica del *self-help*, es crearen editorials, revistes, llibreries i bars per a dones. A nivell de la producció escrita també trobem dos vies, una més analítica i altra més reivindicativa.

Per últim ens queda parlar de l'últim període, i per a això ens centrarem en les Jornades de Granada de 1979. Aquestes tingueren una incidència més be negativa.

El debat va produir una divisió irreconciliable i una escissió irrevocable entre el feminisme autònom i el feminisme per la igualtat. El crit a la rebel·lió de les feministes autònomes va generar unes matisacions que impediéssin establir uns acords mínims.

En 1976 s'impulsaren unes fortes campanyes per a l'emancipació de les dones que tingueren les respostes amb la derogació del Servei Social obligatori en maig de 1978 i l'abolició de la Llei de Perillositat Social que penalitzava l'homosexualitat. Després de la Constitució es legalitzava la píndola anticonceptiva. En 1979, la legislació laboral va abolir la regulació franquista segons la qual l'home devia autoritzar a la dona per a treballar. Aquest mateix any les Nacions Unides aproven l'eliminació de totes les formes discriminatòries contra les dones. En 1980 les dones casades obtenen el dret a rebre el seu propi salari. En 1981 s'aprova la llei de divorci i el reconeixement igualitari tant de dona com d'home dins del matrimoni.

L'impacte a mig i llarg termini de la lluita feminista va ser molt important. Les principals concessions obtingudes per les dones responen a tres dimensions entrelaçades entre si com són l'ordre legal, cultural i familiar³³. El moviment de dones va sorgir com a agent socialitzador que va contribuir al canvi de la cultura política. Les seves reivindicacions van ajudar a assentar una política igualitària. Per acabar aquest apartat m'agradaria incloure una cita de Simone de Beauvoir:

*El feminismo es una forma de pensar
y una manera de vivir.*

3.6 Moviment pacifista

Des de 1975 podem veure com es van formar uns col·lectius dels quals les accions i missatges tenen un to pacifista. Pel context en el que va sorgir, immediatament després d'una Guerra Civil i una llarga dictadura, el pacifisme va tindre unes característiques especials. Tot i que el moviment va sorgir en 1975, trobem les seves arrels en 1971 amb la campanya de suport a Pepe Beunza, el primer objector de consciència que defensava la seva desobediència civil per motius ètics i polítics. Ja en 1974-1975, però sobre tot a partir de 1976 veiem els primers grups de No Violència i de suport a Serveis Civils alternatius al Servei Militar Obligatori. Es va crear una ret de mobilització

³³ Francisco Murillo *et al.*, *Transformaciones políticas y sociales en la España democrática*, Valencia, Tirant lo Blanch, 2006, p, 107-113.

pacifista que no va deixar d'estar activa.

La primera xarxa del Moviment per la Pau en Espanya va començar a teixir-se als 60 amb les Associacions catòliques, i durant els setanta comencen a crear-se grups específics de No-violència amb forta inspiració catòlica. En 1974, Gonzalo Árias i Pepe Beunza baix la protecció d'una organització eclesial com Justícia i Pau, van recórrer Espanya donant xarrades. Arrel d'aquestes propostes, seria el Servei Militar alternatiu en el barri de Can de la Serra en Hospitalet de Llobregat (Barcelona), entre 1975 i 1976, la primera experiència d'objecció col·lectiva. Amb motiu del 23-F, de les suposades trames colpistes o de la creació de la OTAN, sorgia un rebuig total per part de la gran majoria de la població. Aquests esdeveniments contribuïren a reforçar el pacifisme. Va tindre un gran impacte en Espanya ja que tan sols en pensar en una nova guerra o dictadura atemoriria a la societat sencera.

Podem veure també la influència del moviment en els moments de la Transició espanyola en els assumptes relacionats amb la pau i la seguretat. Baix el tema de la qüestió militar sorgiren posicions polítiques i actituds socials de tot tipus, entre les que va destacar l'emergència del pacifisme, un pacifisme que estava a favor de la mobilització. Comença durant la Transició amb la formació de grups de No Violència, antimilitaristes i objectors de consciència.

Trobem que es tracta d'un moviment pacifista radicalitzat. Com deien això té relació amb el context històric ja que acaben de tallar amb un règim dictatorial que havia fet de la repressió un instrument. El podem veure a través de dos factors, per un bàndol, l'ús de la desobediència civil front al Servei Militar Obligatori, i per altre bàndol, veiem com aquest pacifisme tenien un gran pes antimilitarista. A més ens trobem en un moviment que va tindre que créixer en solitari però dins de l'imaginari de l'esquerra política. L'esquerra moderada no es sentia identificada amb aquest radicalisme pacifista, i l'esquerra revolucionaria no ho entenia.

Per a centrar-nos en la identificació del moviment pacifista com a un *nou* moviment social, hem de fixar-nos en els models interpretatius de Pérez-Ledesma i Álvarez Junco. Ens quedarem en la idea de Pérez-Ledesma³⁴, que estableix una relació entre partits polítics i moviments socials en la Transició. Degut a la falta de material historiogràfic, el moviment pacifista espanyol queda recollit en dos versions, una que destaca la importància d'aquest moviment, i un altra que només assenyala els moments que tingueren cert impacte polític. Com sabem, no es gens fàcil calibrar l'impacte social que van causar, però si podem afirmar que aquest moviment ha creat cultura política. Diferents tendències com la no violència o l'antimilitarisme interactuen amb altres moviments com el feminista i influeixen en partits i institucions.

Poc a poc anaren sumant-se col·lectius antimilitaristes d'orientació llibertaria i d'esquerres junt

34 M. Pérez Ledesma, "Nuevos y viejos movimientos sociales"... p. 117-150.

a feministes pacifistes i ecopacifistes o activistes antinuclears. La ret pacifista va anar creixent i estenent el seu potencial mobilitzador.

En 1977 es va crear el Moviment d'Objecció de Consciència (MOC). Aquest va ser fundat amb grups de persones que mostraven gran varietat de valors alternatius. Parlem de cristians pacifistes i no violents, antimilitaristes, llibertaris o nacionalistes. Altra de les accions d'aquests moviments serien els intents d'aconseguir una educació per la pau. Mai tingueren una repercussió mediàtica però no vol dir que foren irrellevants. Empraren els seus propis mitjans per a propagar la seva idea, com fanzines o revistes (*La puça o el General i Oveja Negra*), o feren servir medis de grups afins com les ràdios lliures, les revistes anarquistes, etc.

Per acabar, m'agradaria destacar el fet de que els mateixos integrants en molts casos rebutjaven el terme pacifista per tal de sobreposar el factor antimilitarista. Altres preferien el terme no-violència com a principal senya d'identitat. Podem concloure afirmant que el moviment pacifista d'Espanya esdevé antimilitarista des de la Transició. Aquest moviment va contribuir a crear cultura política i a més es va relacionar amb altres moviments socials. Entre tots aconseguiren conscienciar a moltes persones i espentar a la societat cap a la democràcia i la pau i justícia social.

3.7 Grups marginats pel règim.

En abril de 1977 naixia lo que es coneix com a la Coordinadora de Grups Marginats per tal d'aconseguir una transformació social. Volien l'alliberament sexual, la supressió de jurisdiccions especials, la legalització de la prostitució, la igualtat per a les dones, el dret a l'avortament gratuït, la despenalització pel consum de drogues i una amnistia total. Aquesta iniciativa va sorgir del FHAR³⁵ i la COPEL³⁶, i a més s'afegiren grups feministes i organitzacions marxistes i anarquistes. Posteriorment arribaran altres grups com l'Agrupació Mercurio³⁷, grups d'educació especial i el col·lectiu de psiquiatritzats en lluita i Minusvàlids Units (MU). Aquestes organitzacions sorgeixen en uns moments d'enorme dinamisme social, en moments de canvi, lluita i mobilitzacions. Aquestes organitzacions es crearen per tal d'aconseguir que es derogara, entre altres, la Llei de Perillositat i Rehabilitació Social (LPRS). Mitjançant aquesta es condemnava com a perillosos a rodamons, proxenetes, homosexuals, prostitutes, captaires, comerciants de pornografia, alcohòlics, etc³⁸. La Coordinadora de Marginats es va dissoldre abans d'aconseguir la reforma de LPRS, però va servir per a unificar un grup de gent que es va integrar i va elaborar una identitat comú de *marginats*³⁹.

35 Front Homosexual d'Acció Revolucionaria.

36 Coordinadora Espanyola de Presos En Lluita.

37 Agrupació que lluita per l'alliberament homosexual.

38 Gonzalo Wilhemi Casanova, "La sociedad española en la Transición: los movimientos sociales en el proceso democratizador" /Rafael Quirosa-Cheyrouze y Muñoz (ed.), Madrid, Biblioteca Nueva, 2011, p, 287-299.

39 Segons la RAE, "*marginats*" es refereix a "la persona o grup no integrat en la societat". Aquest concepte no implica

Podem dividir aquesta lluita en tres sectors, els grups de presos, els d'homosexuals i els grups de persones discapacitades. Començarem per els presos. Des de finals de la dictadura aquestos protagonitzaven revoltes per tal d'aconseguir unes vides dignes i el fi de la tortura i els assassinats. La convivència de més de 2,500 presos polítics i les creixents mobilitzacions antifranquistes, van impulsar un canvi en les seves ments. En 1976 es va donar a la presó de Carabanchel un motí per part dels presos demanant per primera vegada l'amnistia. Pocs mesos després crearen la COPEL. Volien una reforma democràtica de les presons com a primera mesura per tal d'aconseguir una societat sense aquestes. Manifestaven la seva voluntat de lluitar per la democràcia i el socialisme⁴⁰. Les principals organitzacions d'esquerres es mantingueren al marge. Del suport exterior, i del tancament dels familiars en una Església, va nàixer l'Associació de Familiars i Amics de Presos i Ex-presos (AFAPE). Es tracta d'un grup assembleari format principalment per mares i dones de presos o ex-presos, cristians, militants llibertaris, maoistes i trotskistes. En març de 1977 realitzaren les primeres activitats de suport en Madrid. Van tindre lloc dos jornades a la Universitat Complutense, i un acte a les comunitats cristianes en l'Església de San Ambrosio de Vallecas. S'organitzaren Comitès de suport, i es crearen algunes edicions com el butlletí Solidaritat amb la COPEL. També contribuïren a aquesta lluita la CNT, diversos ateneus llibertaris, la Lliga Comunista Revolucionaria (LCR), Acció Comunista (AC) i diversos grups autònoms. Sabem que també es va unir a la causa un grup de carcellers, que formaren la Unió Democràtica de Funcionaris de Presons (UDF), així com el col·lectiu clandestí Justícia Democràtica que estava format per magistrats, jutges i secretaris dels jutjats. COPEL va participar en moltes associacions veïnals i els estudiants suportaren també la seva causa.

Després de les eleccions generals de 1977 COPEL va organitzar diversos motins però foren durament reprimits. Els maltractaments continuaven i el podem veure amb la mort d'Agustí Rosa, un presoner membre de la CNT i COPEL, que va ser torturat fins que va perdre la vida perquè van trobar un túnel a la presó. Aquesta vegada el director de les Institucions Penitenciàries no va estar d'acord i va destituir al director del penal. Els reclusos mantenien els seus objectius: començaren a suspendre els motins, però continuaren amb autolesions i vagues de fam. Al 1978 els presos més reivindicatius foren traslladats a un nou sistema d'aïllament total⁴¹. Després de la dissolució de AFAPE i COPEL, els col·lectius que quedaren es centraren en la lluita contra la continuació de la tortura i contra el nou model d'aïllament total.

A continuació anem a parlar dels primers col·lectius homosexuals a Madrid. Els homosexuals

voluntariat.

40 Comunicat de COPEL, Carabanchel, Madrid, 15/1/1977

41 Gonzalo Wilhemi Casanova, "La sociedad española en la Transición: los movimientos sociales en el proceso democratizador" en Rafael Quirosa-Cheyrouze y Muñoz (ed.), *Historia de la transición en España...*, p. 290.

han estat mal vistos per part del règim arribant a afirmar que aquestos degeneraven la raça. En 1945 es va modificar la Llei de Vagos i Maleantes de 1933 per a incloure als homosexuals, i en 1970 es va aprovar la LPRS, que en aquest cas suposava l'acomiadament laboral a aquestos. S'obriren 3,600 expedients entre 1970 i 1979. A més la repressió estava determinada per la pertinença a una o altra classe social. Les detencions en comissaria duraven dos o tres dies, i en ocasions implicava tortures, violacions i humiliacions. La gran majoria acabaren en centres penitenciaris ordinaris obligats a mantindre relacions sexuals amb altres presos⁴². En 1976, amb el naixement del Front d'Alliberament Gay de Catalunya (FAGC), es va donar un impuls a la creació de grups d'alliberació sexual per tot el país. En Madrid sorgiren tres associacions que duraren menys d'un any. El seu objectiu era aconseguir una vida sexual lliure i gratificant, que només es podia aconseguir amb el fi de la repressió, la legalització dels anticonceptius, el dret al divorci i a l'avortament. Defensaven la lliure expressió del desig sexual. Aquesta lluita implicava un canvi social i un canvi polític. Aquestos grups suportaren a més la lluita per l'alliberació femenina i una amnistia total. Participaren en campanyes d'àmbit estatal.

El 25 de juny de 1978, el Front d'Alliberació Homosexual de Castella (FLHOC), format per el que quedava dels anteriors col·lectius madrilenys, va organitzar la primera manifestació per l'alliberament homosexual en Madrid en la que participaren entre 7,000 i 10,000 persones. En desembre de 1978 s'aconseguia una modificació de la LPRS que deixava fora als homosexuals. Amb això la repressió disminuïa però no es va acabar perquè continuaren multant-los per delict d'escàndol públic. Els posteriors anys s'intentaren organitzar diverses mobilitzacions i manifestacions que en molts casos foren durament reprimides, ja siga per les autoritats o per grups d'ultradretes armats, com va succeir el 25 de juliol de 1979 a Madrid. En 1981, un grup de lesbianes es va separar d'aquestos col·lectius per a integrar-se en el moviment feminista. Podem veure com en aquestos moments el moviment feminista entra en auge mentre el moviment homosexual comença a decaure.⁴³

Per últim, ens queda parlar dels moviments de discapacitats, als quals el règim també va deixar fora. L'activitat d'aquestos col·lectius es va orientar en un principi cap a la cultura com a via d'integració social. En novembre de 1977 es va crear el grup de teatre *La morralla*. A més de les relacions amb les associacions de veïns, MU va participar en altres organitzacions com la lluita per l'alliberament sexual o la lluita per l'amnistia dels presos. MU va estar integrada en la Coordinadora de Marginats (1977-1978). El moviment va participar activament en les protestes i manifestacions.

42 Jordi Petit, *25 años más. Una perspectiva sobre el pasado, el presente y el futuro de los movimientos gays, lesbianas, bisexuales y transexuales*, Barcelona, Icaria, 2003, p. 17-18.

43 De recent aparició, el dossier de Francisco Vázquez, "Homosexualidades", *Ayer*, 87 (2012), on es fa una historia general de la homosexualitat (pp. 13-21) i es tracten les identitats homosexuals, diverses, del segle XX (Javier Ugarte, p. 23-44).

Després de les eleccions de 1977, el Parlament va començar a treballar en la LISMI⁴⁴, i MU intentant que no es realitzara una llei buida de continguts va elaborar i debatre en les seves assemblees una proposta. En 1980 crearen la Coordinadora estatal de Minusvàlids Físics.

Dos anys més tard es va aprovar la LISMI en el Congrés, però no va resultar suficient per a MU. Aquestos acudiren al Congrés per a protestar per les limitacions de la llei. Aquesta era una llei molt genèrica pendent de posteriors desenvolupaments, sense termes concrets. La majoria dels membres de Minusvàlids Units eren també membres de partits d'esquerres s'encarregaren d'introduir les seves peticions en la política social dels partits.

La Coordinadora de Minusvàlids de Madrid va tindre una vida molt curta, però no va impedir la realització d'una tasca pionera en l'obertura d'aquest tema. Tots els col·lectius mencionats reberen el suport d'organitzacions i militants de l'esquerra anticapitalista (marxista i anarquista). En les transformacions aconseguides va ser factor un decisiu la lluita de les minories organitzades que forçaren el compromís de les organitzacions d'esquerres, sobretot la radical.

Ni les protestes contra la repressió ni les peticions d'amnistia foren res nou durant la Transició. Des dels anys 60 s'estaven donant constants reivindicacions i peticions al règim. Una de les conseqüències immediates va ser l'aprovació de la Llei d'amnistia parcial per Adolfo Suárez, el 30 de juliol de 1976. Finalment en 1977 s'aprovarà la llei d'amnistia política final.

IV. CONCLUSIÓ

En primer lloc m'agradaria començar explicant quina ha sigut la meua tasca en aquest treball. La meua intenció ha sigut prendre-li el pols a l'estat actual de la qüestió de manera inicial. Aquest tema ha sigut estudiat per diferents branques com la història, la sociologia, la política, etc. El que queda clar és que encara queda molt camí per recórrer i que s'ha de prestar més atenció a aquests aspectes. La meua feina ha sigut intentar establir uns elements comuns que m'ajudaren a realitzar un anàlisi i poder explicar les causes i conseqüències d'aquests esdeveniments.

En segon lloc, he de dir que amb aquest treball he après molt. Es tracta d'un tema que sempre m'ha interessat i del que per desgràcia no coneixia més que algunes idees superficials. Els quatre anys de carrera es fan molt curts i no donen per a tot. A més com la Transició solia ser l'últim tema, en molts casos la vam donar molt per damunt. Amb l'estudi més profund de la última etapa del franquisme i dels moviments socials he pogut comprendre com es va donar el procés de transició a la democràcia en Espanya. Aquest procés va estar regit per un enorme canvi econòmic i polític, però sobretot social, al que jo he intentat aproximar-me. Per últim es precis anomenar la gran ajuda que

44 Llei d'Integració Social del Minusvàlid.

m'ha oferit el meu tutor, donant-me una bibliografia amb la que poder treballar i unes tutories en les que orientar-me a l'hora de realitzar el treball.

Com he dit anteriorment, la meva conclusió és que es tracta d'un tema molt interessant i complex que ens permet veure com les persones som capaços de aconseguir canvis. Si no haguera existit la participació d'aquests moviments, la Transició haguera estat ben diferent. Tal vegada no s'haguera instaurat la democràcia o haguera sigut diferent. Amb això només ens queda plantejar-nos fins a quin punt podem canviar les coses, i no perdre cap oportunitat de lluita. La democràcia es igual al poder del poble, i per tant, el poble és qui ha de tindre la paraula. Degut a la situació actual, de crisi i de corrupció política, deuríem recordar la gran tasca dels nostres avantpassats i tornar a eixir al carrer per a demanar els nostres drets.

V. BIBLIOGRAFIA

- Aguado, Ana (coord.): Les dones i la historia, *Afers*, 33-34 (1999).
- Aguado, Ana; Ortega, María Teresa: *Feminismos y antifeminismos: culturas políticas e identidades de género*, Valencia, PUV, 2011.
- Baldó Lacomba, Marc: “La rebelión de los estudiantes”, en VV.AA., *Matrículas y lecciones: XI Congreso Internacional de Historia de la universidades hispánicas*, Valencia, PUV, 2012.
- Balfour, Sebastian: “Movimientos sociales y transición a la democracia: el caso español”, en Rafael Quirosa-Cheyrouze y Muñoz (ed.).
- Bernecker, Walther L.: “El cambio de mentalidad en el segundo franquismo” en Nigel Townson (ed.).
- Carrillo Linares, Alberto: “La sociedad española en la Transición: los movimientos sociales en el proceso democratizador” en Rafael Quirosa-Cheyrouze y Muñoz (ed.).
- Castells, Manuel: *Ciudad, democracia y socialismo: la experiencia de las asociaciones de vecinos en Madrid*, Madrid, Siglo XXI, 1977.
- De Riquer, Borja: *El franquismo i la transició democràtica (1939-1998)*, Barcelona, Ediciones 62, 2000.
- -----, *La dictadura de Franco*, Madrid, Marcial Pons, 2011 (t. 9 *Historia de España* de Fontana-Villares).
- Di Febo, Giuliana: *Resistencia y movimiento de mujeres en España 1936-1976*, Barcelona, Icaria, 1979.
- Eley, Geoff: *Un mundo que ganar: historia de la izquierda en Europa, 1850-2000*, Barcelona, Crítica, 2003,
- Fontana, Josep: *Por el bien del imperio: una historia del mundo desde 1945*, Barcelona, Pasado y Presente, 2011.
- Forcadell, Carlos: “Los movimientos sociales en la historiografía española”, *Historia Contemporánea*, nº 7, 1992, pp. 101-115.
- Juan Manuel Guillem Mesado, “La sociedad española en la Transición: los movimientos sociales en el proceso democratizador” en Rafael Quirosa-Cheyrouze y Muñoz (ed.), *Historia de la transición en España...*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2011, pp. 244-250.

- Hernández Sandoica, Elena; Ruiz Carnicer Miguel Ángel; Baldó Lacomba, Marc: *Estudiantes conta Franco (1939-1975): Oposición política y movilización juvenil*, Madrid, La esfera de los libros, 2007.
- Hobsbawn, Eric: *Historia del siglo XX*, Barcelona, Crítica, 2011.
- -----: *Cómo cambiar el mundo*, Barcelona, Crítica, 2001.
- Santos Juliá, *Elogio de la historia en tiempo de memoria*, Madrid, Macial Pons, 2011.
- Offe, Claus: *Partidos políticos y nuevos movimientos sociales*, Madrid, Sistema, 1998.
- Molinero, Carme (ed.): *La Transición treinta años después*, Barcelona, Península, 2006.
- Murillo, Francisco et al.: *Transformaciones políticas y sociales en la España democrática*, Valencia, Tirant lo Blanch, 2006
- Nash, Mary: *Mujeres en el mundo. Historia, retos y movimientos*, Madrid, Alianza, 2004.
- -----: *Dones en Transició. De la Resistència política a la legitimitat política: les dones en la Barcelona de la Transició*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2007.
- Pérez Ledesma, Manuel: “Nuevos y viejos movimientos sociales”, en C. Molinero (ed.).
- Petit, Jordi: *25 años más. Una perspectiva sobre el pasado, el presente y el futuro de los movimientos gays, lesbianas, bisexuales y transexuales*, Barcelona, Icaria, 2003.
- Quirosa-Cheyrouze y Muñoz, Rafael (ed.): *Historia de la transición en España: los inicios el proceso democratizador*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2011.
- Sartorius, Nicolás; Sabio, Alberto: *El final de la dictadura: la conquista de la democracia en España*, Madrid, Temas de hoy, 2007.
- Tarrow, Sidney: *El poder en movimiento. Los movimientos sociales, la acción colectiva y católica*, Madrid, Alianza, 1997.
- Townson, Nigel: *España en cambio: el segundo franquismo 1959-1975*, Madrid, Siglo XXI, 2009.
- Valdevira, Gregorio: *La oposición estudiantil al franquismo*, Madrid: Síntesis, 2006.
- Vázquez, Francisco (ed.): “Homosexualidades”, *Ayer* 87 (2012).
- Wilhemí Casanova, Gonzalo: “La sociedad española en la Transición: los movimientos sociales en el proceso democratizador” en Rafael Quirosa-Cheyrouze y Muñoz (ed.), *Historia de la transición...*, cit. *supra*.
- Ysàs, Pere: *Disidencias y subversión: la lucha del régimen franquista por su supervivencia, 1960-1975*, Barcelona, Crítica, 2001.